

БОЖО ЂОРИЋ

НОМИНА АГЕНТИС НА -ЛИЦА С ПОСЕБНОМ НИЈАНСОМ ЗНАЧЕЊА

1. За низ језика, међу које спада и наш, карактеристично је да у семантичком подскупу номина агентис¹ постоје паралелне творбе мушког и женског рода: према изведеницама м. рода може се лако образовати одговарајућа изведеница ж. рода. (Исп. парове: *пливач/пливачица, глумач/глумица, слушатељ/слушатељица* или *слушатељка* итд.). Види се да у деривацији учествују посебни форманти² који се додају на цијели *masculinum* или заједничку основу и тако настаје дериват женског пола. Ријеч је, у овом творбеном типу, о модификационим формантима: основа и значење изведенице остају исти, само се пол мијења [3; 7].

2. Међу српскохрватским изведеницама које значе вршиоца радње посебно мјесто заузимају оне са суфиксом *-ло*. Овај је формант прасловенског поријекла, а имају га и други словенски језици, али је српскохрватска особина да има функцију образовања номина агентис пејоративног значења³ [5]. О овим изведеницама писано је у нашој стручној литератури више пута. Како нас оне не интересују посебно, ми ћемо се овдје послужити само резултатима чланка Милице Бабић [1], гдје се може наћи и друга литература.

Најбитније особине овог типа творбе, према споменутом чланку, јесу следеће:

1) Творба номина агентис формантом *-ло* српскохрватска је особина,

¹ Ово важи и за друге семантичке подскупове гдје формална разлика у роду може доћи до изражаја (*nomina attributiva, nomina nationalia et regionalia, nomina professionis*, називи животињских врста и сл. Исп. *старац/старица, Чех/Чехиња, брђанин/брђанка, наставник/наставница, лабуд/лабудница*).

² Најпродуктивнији форманти овог творбеног типа у српскохрватском језику су: *-ица, -ка, -иња* и *-киња* [7].

³ Воље је казати — номина агентис с посебном нијансом у значењу, јер ове именице означавају лица која често, радо или интензивно врше радњу изражену основинским глаголом. Уколико ове изведенице имају погрдно значење, криви су за то глаголи који садрже смијешне, ружне, непријатне или одвратне активности.

- 2) У овој творби он је веома продуктиван⁴,
- 3) Заједничка особина добивених изведеница је пејоративна нијанса њихова,
- 4) Деривација се врши увијек од имперфективних глагола,
- 5) Ове су изведенице честе у савремених писаца,
- 6) Савремени писци их осјећају као именице с. рода⁵,
- 7) Акценат изведеница једнак је акценту инфинитива основинског глагола.

3. Ако се, по правилу, према номина агентис м. рода могу направити исте изведенице ж. рода, да ли онда у српскохрватском језику према изведеницама на *-ло* које значе вршиоца радње с посебном нијансом у значењу, постоје одговарајуће изведенице које би значиле све то, али с промјеном рода. Мада у стручној литератури о таквим дериватима није, колико нам је познато, посебно писано, то не значи да им нема никаквог трага. У *Рјечнику хрватског или српског језика* ЈАЗУ (даље РЈА) пронашли смо преко 80 потврда за изведенице на *-лица* ж. рода⁶, које су стварни еквиваленти онима на *-ло*. Изван РЈА оваквих примјера, углавном, нема.

Откуд ове изведенице у РЈА? Оне су још прошлога вијека стигле на сто првом уређивачу овог монументалног лексикографског дјела — Ђури Даничићу. Пошиљаоци су били вриједни парох из Дивосела у Лици Јован Богдановић и професор из Карловца В. Арсенијевић⁷. Како у другим говорима потврда о овим изведеницама, по правилу, нема, могли бисмо, на основу корпуса из РЈА, закључити да је овај творбени тип карактеристика личких говора⁸.

Прије него што било шта кажемо опширније о изведеницама на *-лица* с посебном нијансом у значењу, навешћемо цјелокупни материјал којим располажемо. Поред изведеница и основинског глагола означаваћемо поријекло ријечи; уколико глагол није тако означен, то ће значити да је познат на широком подручју српскохрватског језика. Ако у РЈА постоји колебање у погледу рода изведеница на *-ло* стављамо ознаке рода.

⁴ Суфикс је продуктиван ако активно учествује у деривацији нових ријечи и форми.

⁵ Што се рода ових изведеница тиче, ваља знати да су оне у РЈА-у готово редовно м. рода. Тако је и код Вука, мада је тенденција да у савременом књижевном језику буду у с. роду, а значењски се везују не само за мушка лица већ и за особе друга два рода.

⁶ Прегледано је свих 96 сvezака РЈА.

⁷ В. VI књ. РЈА.

⁸ Наши дијалектолози немају обичај да региструју лексику испитиваног подручја, а о творби ријечи готово никад не пишу. Зато је немогуће утврдити стварну распрострањеност овог типа творбе. Наравно, ни данашњу ситуацију у Лици, у вези с тим, не знамо.

фемининум	маскулинум	глагол
дэкалица Ла	дэкало Ла	дэкати Ла
дријёмалица ЛБ	дријёмало ВУ, М. Др.	дријёмати
кашљуцалица ЛБ	кашљуцало ЛБ	кашљуцати
кекёталица ЛБ	кекётало Лу	кекётати
кењалица ЛБ	кењало ЛБ	кењати
кләпалица ЛБ	кләпало ЛБ	кләпати (кләпати ⁹) ЛБ
кләпралица ЛБ	кләпрало ЛБ	кләпрати ЛБ
клеветалица ЛБ	клеветало ЛБ	клеветати
клеветалица ЛБ	клеветало ЛБ	клеветати
клевендалица ЛБ	клевендало ЛБ	клевендати ЛБ
клисалица ЛБ	клисало ЛБ	клисати ЛБ
кољуштралица ЛБ	кољуштрало ЛБ	кољуштрати ЛБ
кријечалица ЛБ	кријечало ЛБ	кријечати ЛБ
кўлалица ЛБ	кўлало ЛБ	кўлати ЛБ
кўњалица ЛБ	кўњало ЛБ	кўњати
курлицалица ЛБ	курлицало ЛБ	курлицати ЛБ
матракалица ЛБ	матракало м., н., ЛБ	матракати ЛБ
мољакалица ЛБ	мољакало м., н., ЛБ	мољакати ЛБ, ВУ
мртвопўхалица ЛБ	мртвопўхало ЛБ, ВУ	—
мрмљалица ЛБ	мрмљало ЛБ	мрмљати
мўчалица ЛБ, СТ	мўчало ЛБ	мўчати
мўјсалица ЛБ	мўјсало ЛБ	мўјсати ЛБ.
мўмљалица ЛБ	мўмљало ЛБ	мумљати
мутљйкалица ЛБ	мутљйкало ЛБ	мутљйкати ЛБ
нагађалица ЛБ	нагађало ЛБ	нагађати
намигйвалица ЛБ	намигйвало ВУ	намигйвати
намјешталица ЛБ	намјештало ВУ	намјештати
нећкалица ЛБ	нећкало ЛБ	нећкати
њемчалица ЛБ	њемчало ЛБ	њемчати ЛБ
њйралица ЛБ	њйрало ЛБ	њйрити ЛБ
њухалица СТ	њухало СТ	њухати
њушкалица ЛБ	њушкало ЛБ	њушкати ЛБ, ПО
оклијевалица ЛБ	оклијевало ВУ	оклијевати
пањгризалица ЛБ	пањгризало ВУ	пањгризати ЛБ
пәмтилица ЛБ	пәмтило ВУ	пәмтити
пецкалица ЛБ	пецкало ВУ	пецкати ЛБ
пљуцкалица ЛБ	пљуцкало ЛБ	пљуцкати
подбадалица ЛБ, БЕ, СТ	подбадало ЛБ	подбадати
потўцалица ЛБ	потўцало ЛБ	потўцати
премизгйвалица ЛБ, Ба	премизгйвало ЛБ, Ба	премизгйвати ВУ
прёпиралица ЛБ	прёпирало ЛБ	прёпирати се
присёкалица Ла	присёкало Ла	присёкати Ла
придэкалица ЛБ	придэкало ЛБ	придэкати ЛБ
ринталица ЛБ	ринтало ЛБ	ринтати

⁹ Кләпати има много потврда, а кләпати само ЛБ. Ако није грешка, онда је акценат изведеница добивен према глаголу који не постоји с тим акцентом у Лици.

фемининум	маскулинум	глагол
санџалица Ла	санџало Ла	санџати Ла
шпѣцкалица Лб	шпѣцкало Лб	шпѣцкати Лб
шуњалица Лб, ПО	шуњало Лб, ВУ, ПО	шуњати ¹⁰ ВУ, ПО, ИВ
шушљѣкалица Лб	шушљѣкало Лб	шушљѣкати Лб
шушљѣталица Лб	шушљѣтало Лб	шушљѣтати ВУ, ПО, ШУ, ИВ
таклѣнчилица Лб	таклѣнчило Лб	таклѣнчити Лб
тѣнкалица Лб	тѣнкало Лб	тѣнкати Лб
тѣњкалица Лб	тѣњкало Лб	тѣњкати Лб
трѣкалица Лб	трѣкало Лб, Сп	трѣкати
трубѣталица Лб	трубѣтало Лб	трубѣтати (трубѣтати Лб)
усмрђелица ¹¹ Лб	—	—
узвијалица ¹¹ Лб	—	узвијати
вијуцалица Лб	вијуцало Лб	вијуцати Лб
врчалица Лб	врчало н., Лб	врчати
врѣбалица Лб	врѣбало м. и н., Лб	врѣбати
врљалица Лб	врљало Лб	врљати ¹² Лб
вришталица Лб	вриштало Лб	вриштати
вртљикалица Лб	вртљикало Лб	вртљикати Лб
вртоглавињалица Лб	вртоглавињало Лб	вртоглавињати Лб
врзалица Лб	врзало Лб	врзати
вундавалица Лб	вундавало Лб	вундавати Лб
задиркивалица Лб	задиркивало ВУ, ИВ	задиркивати
заврзалица Лб	—	—
зијалица ШУ	зијало н.,	зијати
злѣпѣмтилица Лб	злѣпѣмтило Лб, ВУ, ИВ	злѣпѣмтити ПО
зѣцалица Лб	зѣцало Лб	зѣцати
зврѣцкалица Лб	зврѣцкало ВУ, ИВ	—
зврѣндалица Лб	зврѣндало Лб	зврѣндати
зврѣндѣкалица Лб	зврѣндѣкало Лб	зврѣндѣкати Лб
зврникалица Лб	зврникало Лб	зврникати Лб
ждрѣкалица Лб	ждрѣкало Лб	ждрѣкати Лб
жѣвкалица Лб	жѣвкало Лб	жѣвкати
жмѣкалица Лб	жмѣкало Лб	жмѣкати Лб
жубѣркалица Лб	—	жубѣркати
жугалица Лб	жугало Лб	жугати

¹⁰ У овом низу ријечи постоји неподударност у акценту глагола и изведеница. Ово је лако објаснити: основински глагол није потврђен у личким говорима. Међутим, однос *тѣнкалица* — *тѣнкало* је акценатски нејасан, сем ако није грешка у писању. Сл. и код *жубѣркати*.

¹¹ *Усмрђелица* и *узвијалица* односе се искључиво на женске особе, па зато немају форму м. рода. *Заврзалица*, међутим, има према себи *заврзало*, али са друкчијим значењем.

¹² Исти глагол постоји и са дугоузлазним акцентом, а има много потврда у РЈА.

5. Ова посебна нијанса у значењу номина агентис овог типа, да поновимо, долази од глагола у основи, а не од суфикса; суфикси *-лица* и *-ло* овдје су семантички празни, немају никакав садржај. Ово је сасвим у складу са полисемантичношћу форманата у словенским језицима. У творби се формални елементи сијеку са семантичким. Све изведенице на *-лица*, на примјер, формално иду у једну групу (номина инструменти, номина агентис, називи ималаца особина оба рода и сл.), али су семантички диференцијалне.

6. Глаголи као *декати*, *клапрати*, *клеветати*, *кољуштрати*, *кријечати*, *клеветати*, *кулати*, *куњати*, *ждрокати* итд., такође су, судећи по материјалу из РЈА, карактеристични за личку лексику (регистровану у РЈА-у заслугом Даничићевих сарадника из Лике). Мада је лексика више него други језички факти израз одређеног подручја, могућност да споменуте лексеме постоје и у другим крајевима није искључена. Списак глагола у материјалу показује да неки од њих нису везани само за лично подручје, иако њихови фемининални деривати само ту спадају. Број изведеница овог типа творбе заправо је пропорционално сразмјеран броју глагола пејоративног и сличног значења.

7. Поставља се питање зашто је од низа суфикса за обиљежавање разлике у полу изабран, у овом случају, баш *-лица*. Који су то фактори који утичу на избор суфикса? Јасно је да употреба суфикса не може бити произвољна. Узима се онај који најбоље одговара одређеном типу творбе. Не улазећи шире у разматрање поријекла појединих суфикса, рећи ћемо само да суфикс *-лица* није настао у процесу творбе ових и оваквих изведеница. Он је настао на другом мјесту, а овдје је »дошао« да и формално обиљежи разлику у полу номина агентис с посебном нијансом значења. Оба ова суфикса, и *-ло* и *-лица*, постоје и изван сфере тзв. именичке моције. У овој функцији они су се *срели* [3], при чему се формант *-лица* издваја као посебан формант и према основи и према *masculinum*¹⁵. И материјална страна суфикса може имати утицаја на његов избор: у нашем случају једино *-лица* има у свом саставу фонему *-л-*. Не треба, наравно, занемарити ни велику продуктивност суфикса *-лица* уопште (и изван номина агентис), јер је познато да се продуктивни суфикси шире на рачун непродуктивних.

8. Из досадашњег излагања могло се видјети да се изведенице на *-лица* с посебном нијансом у значењу слажу са својим

¹⁵ У РЈА су забиљежени и примјери *усмрђелица* и *узвијалица* без еквивалената у м. роду. Првобитно је употреба *-лица* била везана за изведенице на *-ло*, али је касније постао важан његов однос према основи па су могле настајати и изведенице без везе са *masculinum*.

еквивалентима на *-ло* готово у свему што припада домену деривације, семантике и акцента, али да се разилазе у погледу продуктивности¹⁶.

Иако ови деривати, из једног ширег аспекта, немају велико значаја за проучавање савременог језика (пошто су, на основу материјала из РЈА, ограничени на уже говорно подручје, а ни њихово присуство у данашње вријеме није сигурно), ипак их ваља, по нашем мишљењу, проучити из, најмање, једног разлога: творбена анализа њихова не негира могућност постојања оваквог модела творбе и код представника других говорних подручја. Да би се такве изведенице могле наћи, по нашем мишљењу, и у неким савременим говорима, види се и из цитата који су навођени уз поједине одреднице у РЈА:

- Моја је Милица права *намјешталица*, свака јој ријеч има своје мјесто.
- Ђе оно жена, она жалосна *ринталица*.
- Та кад ће та *тењкалица* то утењкати.
- Мучи *клапалицо*, дуљи ти је језик него кравији реп.
- Ти *ждрокалицо*, немој се ждрокати.

9. Немогуће је на основу материјала из РЈА говорити о територијалној распрострањености изведеница на *-лица* с посебном нијансом у значењу. О томе би се могло говорити кад бисмо имали материјал из различитих наших говора, укључујући и данашње личке говоре. Све док се не добије такав материјал, слика о овим изведеницама остаје у оквирима корпуса узетог из РЈА.

ЛИТЕРАТУРА:

- 1) Бабић Милица, *Номина агентис изведена суфиксом -ло*, Наш језик XVI, н. с., Београд, 1967, стр. 84 — 92.
- 2) Бабић Стјепан, *Творба именица са завршетком -ица и -ице*, Радови Завода за славенску филологију, Загреб, 1973, стр. 37 — 60.
- 3) Бошковић Радосав, *Развитак суфикса у јужнословенској заједници*, Београд, 1936.
- 4) Маретић Томо, *Грамматика хрватскога или српскога књижевног језика*, Загреб, 1963.
- 5) Скок Петар, *Етимологијски рјечник хрватскога или српскога језика I — IV*.
- 6) Стевановић Михаило, *Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1970.
- 7) Ђорић Божо, *Контрастивни опис творбених средстава за обележавање именичке моције у српскохрватском и немачком језику*, Књижевност и језик 2, Београд, 1975, стр. 267 — 282.

¹⁶ И иначе су у језику номина агентис, као уосталом и остали семантички подскупови, продуктивнији у форми м. рода. То се лако објашњава познатом чињеницом да, рецимо, номина агентис не значе особу одређеног пола већ вршиоца радње уопште. (Исп.: *Она је добар пливач*). Кад се у језику јави потреба за формалним обиљежавањем разлике у полу, добијају се паралелна образовања типа *пливач — пливачица*.

NOMINA AGENTIS EN *-LICA* POSSEDANT UNE NUANCE PARTICULIÈRE

RÉSUMÉ

En serbo-croate, comme dans grand nombre d'autres langues, existent, dans le domaine des nomina agentis, des formations parallèles du masculin et du féminin. A partir des noms masculins, il est facile, à l'aide des suffixes déterminés, de former le dérivé féminin correspondant.

Parmi les dérivés signifiant des noms d'agents, ceux qui se terminent par le suffixe *-lo*, occupent une place particulière. Ce suffixe est connu dans d'autres langues slaves, mais c'est uniquement en serbo-croate qu'il sert à former le masculin des noms d'agents ayant une nuance péjorative (*zadirkivalo* — *taquin*, *njuškalo* — *flaireur*, *jureteur*). Le suffixe *lo-* est très productif dans cette fonction. Des formations parallèles des noms féminin ne sont mentionnées nulle part. Cela, veut-il dire qu'il n'y en a vraiment pas?

Pourtant, dans le *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU de Zagreb (Dictionnaire de la langue croate ou serbe, édit. de l'Académie Yougoslave des Sciences et des Arts) à peu près 80 dérivés féminins en *-lica* sont mentionnés, correspondant en tout à ceux se terminant en *-lo* (p. ex. *zadirkivalica*, *njuškatica*).

La nuance particulière est fournie par le verbe servant de base, et non pas par les suffixes qui sont eux-mêmes dépourvus de sens.

Tous les dérivés en *-lica*, ayant une nuance particulière, ainsi que les masculins correspondants, et les verbes de base (ayant été enregistrés principalement dans les parlers de la région de Lika au 19ème siècle) sont contenus dans l'ouvrage lexicographique mentionné dans la littérature dialectologique.